

ÇİVİSİ ÇIKMIŞ DÜNYADA MEDENİYET POTASINA BÜTÜNCÜL BAKMAK¹

Doç.Dr. Ali Ekber GÜLERSOY²

“Medeniyet, bir durum değil bir hareket; bir liman değil, bir yolculuktur”

(Arnold Joseph Toynbee, Reader Digest, 1958).

“Batı’yla Doğu insan beyninin iki yarım küresi. Vehimlerinden sıyrılan ruh için ne Doğu var, ne Batı. Doğu’yu incelemeyenler Batı’yı nasıl anlar?”

(Cemil Meriç, Bir Dünyanın Eşiğinde, 1964).

Diyorlar ki “biz Batının 500 yılda elde ettiği demokrasiyi, kadın haklarını, insan haklarını vb. 100 yılda mı kazanacağız?”. Bruno örneğinden hareket ediyorlar. Oysaki dâhil olduğumuz Şark âlemi özellikle İslam dünyasının Altın Çağı (8. ve 12. yy arası), Batının övülen 500 yıllık bilim ve ilim mücadelesinin temellerinin atılmasına katkı sağlamıştır. Elbette İngiliz devrimlerinde, Fransız ihtilalinde ve Amerikan devriminde can verenleri unutacak değiliz. Ancak meselelere sürekli Batıdan bakanların Anadolu ve Mezopotamya halklarının verdiği mücadeleyi ve bedelleri küçümsediklerini, âdeta yok saydıklarını söylemek mümkündür.

Öğretmenlik yıllarımda, 2008 veya 2009 senesi idi, öğretmen odasında sohbet ederken "Anadolu Aydınlanması" ifadesini kullandığımda bir öğretmen arkadaşım "Anadolu aydınlanmış mı yahu?" demiş idi. Hâlbuki 13. yüzyıl Anadolu’su Moğol baskısının karanlık dönemlerinde Hâce³ Bektaş Veli, Ahi Evran, Mevlana, Yunus Emre gibi aklın ve gönlün rehberliğini önemseyen önderlerin halka umut ve nefes oldukları bir uyanış dönemi⁴.

Hal böyleyken, Haçlı Seferleri ve sonrasında Moğol baskısının Mutezile (akılcı İslam) geleneğini alt üst ettiği, bilim insanlarını himaye eden yönetici sınıfın tarumar olduğu bir ortamda, Antik dönem bilimini ve felsefesini belleğinde taşıyan İslam âleminin akıl süzgecini büyük ölçüde terk edip içtihat kapısını kapatarak skolastik çukura yuvarlanması bugünlerin adeta habercisiydi. Bu sürecin süreklilik arz etmesinin başkaca nedenleri de vardır. Saraylar çevresinde güçlenen tutucu çevrelerin baskısının akli ve vicdanı öteleyen yaklaşımları bu

¹ Batı ile Doğu’nun teğet noktasında, geçmiş-günümüz-gelecek perspektifinden medeniyet tasavvuruna bütüncül bakmak.

² Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Buca / İzmir

³ **Hâce:** İlmî ve irfanî, gösterdiği kerametleri ile ulvî bir mertebeye erişen, yol gösterici, öğretmen, mürşit.

⁴ **Bakınız:** Tuncer, Ö. (2017). Sosyal Sınıflar, Kültürler ve 13. Yüzyıl Anadolu Devrimi-Osmanlı’da Karşı Devrim Süreci, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 12

nedenlerden birisidir. Söz konusu durumu Hoodbhoy (1992), Karaçay (2011) ve Özakıncı (2019) açık bir şekilde dile getirmektedir. Sözü edilen nedenlerden birisi de icatların elit bir çevrenin ilgisi ve himayesiyle sınırlı kalması, kamuya mal olamamasıdır. Asıl olarak da bir burjuva sınıfının oluşmaması ve burjuva devriminin yaşanmamasıdır. Nitekim Diyarbakır'da 1204-1206 yılları arasında El-Cezeri'nin icat ettiği robotlar sarayın bahçesinde şerbet ikram etmektense tarımsal üretim sistemine evrilebilseydi, belki de bu topraklarda ilkel bir endüstri devriminin yaşanmasına zemin oluşturabilirdi. Amacımız “neden geri kaldık?” sorusuna yanıt aramaktan⁵ ziyade “neden geçmiş-günümüz-gelecek bağlantısını kuramıyoruz/kurmuyoruz?” olduğu için biz odak noktamıza geri dönelim.

Bu çerçevede “bizden bir halt olmaz” anlayışı kadar “bütün bilimlerin temeli İslam âlemidir ve İslam'dır” anlayışı da sıkıntılıdır. Bilim ve düşün insanlarımızın “biz özgürlük ve demokrasi, insan hakları için bir bedel ödemedik” demesi Anadolu ve yakın çevresinin tarihine bir hakarettir. En yalın ifadesiyle Babailer ayaklanması, Şeyh Bedrettin komünal hareketi ve Kalender Çelebi ayaklanması vb. bu topraklarda yaşayan halkların en az Avrupalılar kadar haklarına sahip çıktığını gösterir.

Biraz geriye gider isek, Thomas More'un Ütopyası'na güzelleme yapılmasına karşın, bu eserden yaklaşık 750 yıl önce özel mülkiyetin, sınıfların ve otoriteryan bir egemen gücün olmadığı “kâmil toplum” düşünün, güzel ahlakın kurumsallaştığı bir yeryüzü cennetinin ilk kez İmam Cafer Buyruğu'nda yer alan “Rıza Şehri”⁶ kıssasında yazılı olarak ifade edildiği gerçeğini sarıh bir şekilde görebiliriz. Bunun yanında 7. yüzyılda Ebu Zer el-Gıfârî'nin⁷ adil ve özgür bir toplum özlemini de vurgulamak gerekir. 10. yüzyılda Basra Körfezi çevresinde ortaya çıkan ve amaçları akılcı, eşitlikçi bir toplum inşa etmek olan Karmatiler Hareketini⁸ bahusus vurgulamak icap eder. Apansız belleğimizde balkıyan “Küçük Rönesans=İslam Hümanizmi” sürecinin mimarı olan İhvân-ı Safâ⁹ ise serapa bilimsel-vidani bir ekoldür.

Biz burada bir liste çıkarmaya niyetli değiliz. Aşağıda geniş bir okuma önerisi sizlerin ilgisini bekliyor. Lakin yazdıklarımız ne muhafazakâr kesime, sağcılara yaranmak gayesi taşır; ne de liberallere, solculara ve toplumsal muhaliflere laf geçirme telaşındadır¹⁰.

⁵ Bu durumu sorgulayan çalışmaların bazıları kaynakçada verilmiştir.

⁶ Doğacı/insan merkezli bir felsefeyle şekillenen Rıza Şehri, insan-mekân ilişkilerinin dengeli bir zeminde yürütülmesinin; diğer bir deyişle yeryüzünde sınıfsız, sömürsüz (Thomas More'un Ütopya'sında kölelerin varlığına karşın) vicdani bir insan-mekân örgütlenmesinin mümkün olabileceğini dile getirmektedir (Korkmaz, 2014; Gülersoy, 2019).

⁷ **Bakınız:** Yaşaroğlu, H. (2013). İslam'ın İlk Kapitalizm İtirazı Ebû Zerr El-Gıfârî ve Ebû Zerr Hareketi, Turkish Studies, 8(12), 1421-1433. Ebû Zer için “İlk Müslüman Sosyalist” ifadesini kullandığımda, değerli bir zat! “İslam ile sosyalizm yan yana gelir mi la! Beni güldürme” demiş idi. Sanırım kendisinin şu eserden haberi yoktu: Taha, M.M. (2011). İslam'ın İkinci Mesajı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

⁸ **Bakınız:** Bulut, F. (2018). Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği, İstanbul: Berfin Yayınları. Bulut, F. (2018). İslam Komüncüleri (Karmatiler), İstanbul: Berfin Yayınları.

⁹ İhvân-ı Safâ, Basra'da 10. yüzyılda ortaya çıkan ve amaçları felsefe ile dini uzlaştırarak insanı her iki cihanda, mutluluğa götüreceği yolu göstermeye çalışan ve Hz. Muhammet'in himayesi altındaki Ashâb-ı Suffa'dan esinlenen cemiyete verilen bir addır (Filiz, 2010).

¹⁰ Aklıma nedense “Cemil Meriç” ve “Bu Ülke” adlı eseri geldi.

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 12

Belki bizim yazdıklarımız senkretik ve heterodoks görünebilir ki, misafir olduğumuz bu toprakların kendisi söz konusu niteliklere haizdir ve bizatihi bu niteliklerin yaratıcısıdır. Böylesi bir birikime sahip ve yerleşik medeniyetin orijin noktası olan Anadolu ve Mezopotamya'nın günümüzdeki hal-i pür melali anakronizmi¹¹ çağrıştırır.

Nitekim insanlığın açık veya gizil olarak bir arayış içerisinde olduğu üçüncü bin yılın şafağında, “Benim manevi mirasım bilim ve akıldır”¹² düsturunu izleyenlerin, izlediğini söyleyenlerin (!), yahut bu mirası ret edenlerin ya da muğlaklaştıranların (!) alternatif bir süzgeci olduğunu söylemek pek te mümkün değildir.

Böylesi bir ortamda, “Biz ne yapabiliriz ki? Gücümüz yetmez” demektense aynada kendimize bakalım ve “Büyük İnsanlık” resmindeki yerimizi aklımızla-gönlümüzle fehmedelim. Ancak praksisimizin (bedensel-ruhsal pratiğimizin) yani özümüz ile sözümüzün de bir olması esastır. Zira yazılan veya söylenen eyleme geçmediğinde (ki bu bizim için de geçerlidir) anlamını, derinliğini ve değerini yitirmektedir. Özcesi, bu azgın Kaos Çağı'nda (Çivisi Çıkmış Dünya'da)¹³ aklın ve vicdanın ıstıttığı ulusal-evrensel bir paradigma rehberliğinde bizden bir halt olur efendim, hem de pek ala olur. Yeter ki umudumuzu, aklımızı, vicdanımızı ve ufkumuzu kayıp etmeyelim.

Sonsöz; biz coğrafyacılar yaşama doğal ve beşeri-iktisadi-kültürel unsurlar perspektifinden kül=bütüncül bakabildiğimiz için bu denklemin tam da merkezindeyiz ve insana, hayata, medeniyete ve umuda karşı sorumluyuz.

“Büyük insanlığın toprağında gölge yok

sokağında fener

penceresinde cam

ama umudu var büyük insanlığın

umutsuz yaşanmıyor” (Nazım Hikmet, 1958).

YARARLANILAN ve ÖNERİLEN KAYNAKLAR

Ata, B. (Ed.), (2017). Bilim, Teknoloji ve Sosyal Değişme, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Bulut, F. (2018). Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği, İstanbul: Berfin Yayınları.

¹¹ **Anakronizm:** Herhangi bir olay ya da varlığın içinde bulunduğu zaman dilimi ile kronolojik açıdan uyumsuz olması.

¹² Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1923.

¹³ Maalouf, A. (2011). Çivisi Çıkmış Dünya, Uygarlıklarımız Tükendiğinde (Çeviren Orçun Türkay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Gündüz Vassaf da aynı ifadeyi kullanmaktadır (Vassaf, 2021).

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 12

Bulut, F. (2018). İslam Komüncüleri (Karmatiler), İstanbul: Berfin Yayınları.

Eliaçık, R.İ. (2017). Öteki İslam Tarihi-3, Kişiler-Fikirler-Metinler, İstanbul: İnşa Yayınları.

Filiz, Ş. (2010). İhvan-ı Safa Topluluğu ve İnsan Felsefesi, İlk İslam Hümanistleri, İstanbul: Bilim ve Ütopya Kitaplığı.

Gülersoy, A.E. (2019). Mekân-İnsan Etkileşiminin Islahına Bâtını Bir Yorum: Rıza Şehri (Kâmil Toplum), 1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi 20-22 Haziran, 2019, s. 85-94, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Hikmet, N. (1958). Büyük İnsanlık, <http://www.ogretmen.net.tr/nazim-hikmet-buyuk-insanlik-siiri-297.html> 17.05.2021 tarihinde alındı.

Hoodbhoy, P. (1992). İslam ve Bilim (Bağnazlığa Karşı Akılcılığın Savaşımı), İstanbul: Cep Kitapları.

Karaçay, T. (2011). İslam Ülkelerinde Bilimin Gerileyişi, <http://www.baskent.edu.tr/~tkaracay/etudio/agora/bilim/ScienceInIslam> 18.05.2021 tarihinde alındı.

Korkmaz, E. (2014). Kızılbaş Ütopya. İstanbul: DEMOS Yayınları.

Meriç, C. (1964). Bir Dünyanın Eşiğinde, İstanbul: Dönem Yayınları.

Özakıncı, C. (2019). İslam'da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü (827-1107), İstanbul: Otopsi Yayınları.

Taha, M.M. (2011). İslam'ın İkinci Mesajı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Toynbee, A.J. (1958). Arnold Toynbee 1889–1975, Reader's Digest, <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780191866692.001.0001/q-oro-ed6-00010989> 22.05.2021 tarihinde alındı.

Tuncer, Ö. (2017). Sosyal Sınıflar, Kültürler ve 13. Yüzyıl Anadolu Devrimi-Osmanlı'da Karşı Devrim Süreci, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Uçan, M. ve Atlı, Ü. (2010). İmam Cafer Sadık Üniversitesi, İstanbul: Can Yayınları.

Vassaf, G. (2021). Çivisi çıkmış bir dünyada yaşıyoruz, <https://www.youtube.com/watch?v=ujfgSmFYuWM> 22.05.2021 tarihinde alındı.

Yaşaroğlu, H. (2013). İslam'ın İlk Kapitalizm İtirazı Ebû Zerr El-Gıfârî ve Ebû Zerr Hareketi, Turkish Studies, 8(12), 1421-1433.